

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ
ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE DE L'ACADEMIE POUR L'ETUDE
DU KOSOVO ET METOHIJA

RECUEIL DU KOSOVO ET METOHIJA

8

REDACTEUR DRAGAN VOJVODIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК

8

УРЕДНИК ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2019

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈСКОГ ОДБОРА

ГОЈКО СУБОТИЋ
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ, уредник
РАДА СТИЈОВИЋ, секретар
КОСТА ЧАВОШКИ
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ

Примљено на II редовном скупу Одељења историјских наука
26. фебруара 2020. године

НА ПРЕДЊОЈ СТРАНИ КОРИЦА:
АМБЛЕМ – ГРАЧАНИЧКА ЦРКВА У РУЦИ
КТИТОРА КРАЉА МИЛУТИНА СА ФРЕСКЕ У
ГРАЧАНИЦИ, 1321. ГОДИНА – НИКОЛА ДУДИЋ
ТЕКСТ – ДРАГОМИР ТОДОРОВИЋ

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИЗЛАЗИ ДВОГОДИШЊЕ
ISSN 0354-284X

ЛЕКТОРИ И КОРЕКТОРИ: ТАТЈАНА РУЖИН ИВАНОВИЋ И
НЕНАД ИВАНОВИЋ

ПРЕВОД РЕЗИМЕА: МИЉАНА ПРОТИЋ И НЕНАД ТОМОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: НИКОЛА СТЕВАНОВИЋ

КОМПЈУТЕРСКА ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ: ДАВОР ПАЛЧИЋ

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

ШТАМПАЊЕ ЗАВРШЕНО 2020. ГОДИНЕ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Tatjana Starodubcev</i>	St. Prokopios and St. Theodore Teron Killing Monsters in the Prizren Gospel	1
<i>Таџјана Сџародубцев</i>	Свети Прокопије и свети Теодор Тирон убице немани у Призренском јеванђељу	32
<i>Драган Војводић</i>	Представа светог Арсенија Српског у дечанском менологу	35
<i>Dragan Vojvodić</i>	The Image of Saint Arsenije of Serbia in the Dečani Menologion	61
<i>Томислав Ж. Јовановић</i>	Протојеванђеље Јаковљево у препису манастира Дечана	63
<i>Tomislav Ž. Jovanović</i>	The Dečani Monastery Copy of the Protoevangelium of James	78
<i>Miodrag M. Vukčević</i>	Kulturidentität in deutschen Routenplänen zu den zentralen Teilen der europäischen Türkei im Verlauf der Jahrhunderte	79
<i>Миодраг М. Вукчевић</i>	Културни идентитет у немачким мапама пута за централни део европске Турске током векова	110
<i>Славенко Терзић</i>	Писмо Симе Андрејевића Игуманова руском амбасадору у Цариграду Николају Павловичу Игнатијеву	113
<i>Slavenko Terzić</i>	The Letter of Sima Andrejević Igumanov to the Russian Ambassador in Constantinople Nikolay Pavlovich Ignatyev	124
<i>Мина Дармановић</i>	Осврт на народни накит Косова и Метохије	125
<i>Mina Darmanović</i>	An Overview of the Traditional Folk Jewelry of Kosovo and Metohija	137
<i>Игор Борозан</i>	Династија Обреновић и Косовски завет у вербалној и визуелној култури друге половине 19. века	139
<i>Igor Borozan</i>	The Obrenović Dynasty and the Kosovo Covenant in the Verbal and Visual Culture of the Second Half of the Nineteenth Century	154
<i>Бранка Гугољ</i>	Деведесет година рада на проучавању и заштити архитектуре манастира Бањска: 1928–2018	157
<i>Branka Gugolj</i>	Ninety Years of Research and Protection of the Architecture of Banjska (1928–2018)	172

<i>Тања Милосављевић</i>	Концептуализација госта и домаћина у језичком сазнању призренских Срба	173
<i>Tanja Milosavljević</i>	The Conceptualization of Guest and Host in the Linguistic Experience of the Prizren Serbs	183
<i>Софија Милорадовић</i>	Косовско-ресавски говори Косова и Метохије. Статус унутар дијалекатске формације, преглед одлика и истражености	185
<i>Sofija Miloradović</i>	The Kosovo-Resava Dialects in Kosovo and Metohija. Their Status Within the Dialectal Formation. An Overview of their Characteristics and Level of Exploration	225
<i>Радивоје Младеновић</i>	Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора	227
<i>Radivoje Mladenović</i>	The Destiny of Noun Inflection in Prizren – South Morava Vernaculars of Kosovo and Metohija	249
<i>Бојана Вељовић</i>	Обележавање будућих радњи у говору шарпланинске жупе Сирињић	251
<i>Bojana Veljović</i>	Expressing Future in the Sirinić Region on the Šar Mountains	263
<i>Јово Медојевић</i> <i>Саша Милосављевић</i>	Демографски процеси на Косову и Метохији од 1999. до 2019. године	265
<i>Jovo Medojević</i> <i>Saša Milosavljević</i>	Demographic Processes in Kosovo and Metohija from 1999 to 2019	284
	Упутство за припрему рукописа за објављивање у Косовско-метохијском зборнику	287

ОСВРТ НА НАРОДНИ НАКИТ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

МИНА ДАРМАНОВИЋ*

UDC: 739.2(497.115)

У раду је приказана богата и изузетно значајна колекција накита из Етнографске збирке Музеја у Приштини, с посебним освртом на поједине примерке накита који се, према времену настанка и употребе везују за крај XVII, XVIII и XIX век и представљају наставак дуге традиције у изради накита на Косову и Метохији. На основу досад објављених резултата и поређења са археолошким материјалом из музејских збирки, указано је на претрајавање појединих врста средњовековног накита у традиционалном народном накиту, уз праћење, колико је то било могуће, њиховог континуитета и трансформација..

Кључне речи: Косово и Метохија, рударство, средњовековно златарство, музејска збирка, традиционални народни накит

УВОД

Област Косова и Метохије, са природним богатствима и развијеним особеностима материјалне и духовне културе, дуго је била средиште српске средњовековне државе. Ова област, у којој су се укрштали уздужни и попречни балкански путеви и сусретали различити културни утицаји, позната је по етнографским посебностима и извесним архаизмима који је чине веома занимљивом за све врсте етнолошких испитивања. У условима свеколиког етничког шаренила, код становништва ове области, различитих религија и менталитета, дуже су се него у осталим крајевима задржале неке традиционалне особености у разним облицима живота, посебно код српског народа, у свим видовима културе, па самим тим и у традиционалном народном накиту.

Израда накита, украсних, употребних и култних предмета на Косову и Метохији, има дугу традицију, од антике преко средњег века до краја XX века. Настајао током дугог низа година, накит садржи елементе раз-

* Музеј у Приштини – Београд, mivukdar@gmail.com

них културних утицаја који су се сучељавали на овом простору током историјских епоха. У овај простор, као један од центара средњовековне Србије, посредно или непосредно, допрли су утицаји из Византије, са Медитерана а касније се јављају и исламски упливи који су се одразили на разноврсност накита, како у облику тако и у техникама украшавања.¹

Накит је имао широку примену у свим историјским раздобљима и код свих друштвених слојева, било као украсни детаљ одеће, било као статусни симбол или носилац симболичког обележја. Накит је културно добро које се брзо и лако прихвата и преноси,² а од великог значаја за стварање појединих врста и типова накита, истоветних или врло сличних облика, орнамената и технике израде, били су узајамни утицаји који су се преносили, преплитали и међусобно укрштали захваљујући миграционим кретањима, завојевачким походима, путујућим трговцима као и женидбеним везама, који су условљавали да се накит преноси из једне просторне, етничке и социјалне средине у другу.

На дугу традицију израде накита на простору Косова и Метохије од посебног значаја било је веома развијено рударство у раздобљу од XII до XVIII века, где се истичу новобрдско, косовско, копаоничко и рударство Рогозне.³ Од средине XIV века почиње успон косовског рударства, које је свој врхунац достигло 30-их година XV века.⁴ Најзначајнији рудници сребра, олова, цинка, бакра и других метала били су Ново Брдо, Трепча и Јањево, а развој ових рударских насеља привукао је бројне стране златаре и трговце, међу којима је у највећем броју било Дубровчана.

Ново Брдо је један од најзначајнијих средњовековних градских, рударских и економских центара. Најзнаменитији рудник сребра на Балканском полуострву у средњем веку, своју рударску активност започео је у време владавине краља Милутина. До средине XIV века постаје водећи центар, град рудара, занатлија, трговаца и људи других занимања, као и раскрсница важних караванских путева који га повезују са свим значајним балканским земљама. Деспот Стефан Лазаревић је 1412. године донео чувени *Законик о рудницима (Новобрдски законик)*.⁵ У Новом Брду је, осим сребра добијано и олово, као и *гламско сребро* које је садржало и одређени проценат злата. Од 1341. године па до пада Новог Брда под Турке 1455. године радила је ковница српског новца у којој су ковани тзв. *новобрдски грошеви*.

Трепча је била један од највећих рудника олова и сребра средњовековне Србије, који се као варошко рударско насеље помиње 1275. године, а у

¹ М. Дармановић, *Накиџи и златовез Косова и Метохије*, Каталог изложбе, Београд 2001, 2.

² Г. Љубоја, *Мистерија накиџа*, Каталог изложбе, Београд 1996, 55.

³ Т. Вукановић, *Речник древног рударства у земљама централног Балкана XII–XVIII век*, Бор 1998, 22.

⁴ Б. Радојковић, *Старо српско златарство*, Београд 1962, 7.

⁵ В. Јовановић и други, *Ново Брдо*, Београд 2004, 11–161.

XIV веку добија физиономију рударског градског насеља. Свој процват доживљава у првој половини XV века, када се убраја у најпрометније рударске градове земаља централног Балкана.⁶

Јањево се као рударско место помиње у XIV веку, а у првој половини XV века помиње се као већа насеобина Дубровчана. Од XVI до XVIII века рударство, занати и трговина у Јањеву се непрекидно развијају. Почетком XVIII века Јањевци почињу да се баве ручном, односно домаћом занатском обрадом метала када од месинга израђују прстење, гривне, наушнице, ђердане, копче, појасеве, кандила и друге ситније предмете.⁷ Јањевци су били познати по изради карактеристичног *сѣоловаѣног* венчаног прстења са широком кариком и масивном главом поткићеном великим сребрним парама, те *ѣрсѣенѣилук* постаје главно занимање Јањеваца који ради продаје својих израђевина путују по целом Балкану.⁸

Накит из археолошких збирки, нађен на Новом Брду и околини, указује на појаву извесне оригиналности у радовима домаћих мајстора који, у току XIV и XV века, развијају одређени стил који представља симбиозу источних и западних мотива, познат и као српски стил у златарству. По узору на скупоцене примерке накита за потребе властеле у виду наушница, огрлица, крстова, наруквица, појасева, копчи и разноврсних украсних детаља, израђују се и једноставнији примерци простије израде без изразитих уметничких претензија, као рад сеоских занатлија или масован производ градских занатлија.⁹

Долазак Турака не прекида раскош која још увек влада, мада, падом у руке Турака почиње период лаганог опадања Новог Брда који траје све до краја XVII века, када коначно губи некадашњи сјај. И током XV века накит не престаје да се израђује, иако од средине XV века знатан број дубровачких златара одлази. На Косову у највећој мери остају домаћи златари, занатлијски подмладак који наставља да ради како је учио, али уједно прихватајући елементе турске примењене уметности, чиме започиње ново поглавље у историји златарства на Косову.¹⁰

Накит од XVI века почиње да се израђује у радионицама професионалних мајстора – кујунџија, а центри кујунџијског заната су Призрен, Ђаковица, Пећ, Приштина и Јањево. Сребро, које су Словени веома ценили и одувек користили, постепено постаје народни накит fine израде и гранулације. Чисто сребро је основна сировина за израду филигранског накита у Призрену, а у другим метохијско-косовским градовима, осим сребра, за израду накита употребљаван је и бакар.

⁶ Вукановић, *нав. дело*, 27.

⁷ М. Барјактаровић, *Ливци Јањева као изданак сѣарог рударсѣива*, Гласник МКиМ 11 (1972), 154.

⁸ С. Тројановић, *Јањево и његове ѣрсѣенѣије*, СКГ 17/2 (1906), 8.

⁹ Е. Зечевић, *Накиѣи Новог Брда*, Београд 2006, 188.

¹⁰ Ђ. Петровић, *Злаѣтари у Треѣчи, Новом Брду, Пришѣтини и Јањеву у средњем веку*, у: *Зборник Косово и Метохија у свейѣлу ѣѣнологије*, Београд 2004, 233.

Приликом израде разноврсног народног накита, мајстор се придржава опште усвојених естетских принципа и стилских правила. Наиме, стваралачки процес никада не представља самосталну, индивидуалну креацију мајстора, него угледање на већ утврђене форме и облике, тако да је свака креација ново остварење према старим узорима.¹¹ Кујунције су у процесу израде својих производа користили технике ливења, искуцавања, урезивања, филиграна, гранулације и уметања стаклене пасте, полудрагог камења и седефа, а израђене предмете су најчешће украшавали геометријским, биљним и зооморфним орнаментима. У временима оскудице и сиромаштва накит је више симболичан него репрезентативан. Недостатак сребра и злата прикрива се коришћењем легура слабијег квалитета, употребом танких лимених подлога и златне и сребрне жице.

Украшавање и накит доживели су бројне промене и прилагођавање тренутним потребама и укусу. Стари облици су и даље живели, али у упрошћеним и јефтинијим варијантама. Накит овог доба није могао да задржи квалитет у обради, изгледу и материјалу, већ се трансформише из уметничког у народни накит. Међутим, и у неповољним материјалним условима жеља за украшавањем и кићењем није могла да замре, и зато су се мајстори трудили да при изради накита подражавају старе обрасце и да удовоље укусу и жељама наручиоца. Накит нема ону финоћу оригинала, али задржава карактеристичне облике уз сву разноликост украсних елемената и представља одраз нове духовне и културне климе.

За народни накит с краја XVIII и почетка XIX века карактеристични су имитација и издашно коришћење декоративних техника са мноштвом украса, разноврсних висуљака и привезака који трепере. Блештавост, светлуцање и сјај су средства која се користе како би се прикрио недостатак луксузног и племенитог материјала.¹² На тај начин су се очували и трајали неки стари облици, уз разумљива прилагођавања народној традицији.

ПРИКАЗ ПОЈЕДИНИХ ПРИМЕРАКА НАКИТА ИЗ ЕТНОГРАФСКЕ ЗБИРКЕ МУЗЕЈА У ПРИШТИНИ

У традиционалном начину живота који је испуњен развијеном обичајном праксом употреба накита је разнолика, заступљен је увек и у свим приликама, како у граду, тако и на селу, а његова главна намена је украшавање. Кићењем се симболички изражавају и друштвени положај, имовно стање, религиозна припадност као и прелазни и пролазни статуси у току животног циклуса појединца. Накит је својом лепотом истицао суптилност женског одевања и украшавања, а снагу и моћ мушкараца у патријархалном

¹¹ И. Филеки, *Народна уметност – употреба за стварањем и доживљавањем*, ГЕМ, књ. 72, Београд 2008, 120.

¹² Љубоја, *нав. дело*, 25.

друштву. Осим естетског садржаја као примарног елемента употребе, накит има и апотропејску улогу.

Многи облици накита из Етнографске збирке Музеја у Приштини¹³ по времену израде и употребе припадају периоду од XVII до XIX века и већи број примерака подражава одлике средњовековног накита. У збирци се чувају изузетни примерци, превасходно женског накита, у виду разноврсних игала, наушница, огрлица, наруквица – гривни, прстења, појасева и пафти. Поређењем појединих примерака накита из етнографске збирке са накитом из археолошке музејске збирке карактеристичних стилских одлика, као што су разноврсне наушнице, прстење и наруквице израђиване од гвожђа, бакра и бронзе у техници ковања или ливења и украшавањем гравирањем, филиграном и гранулацијом, као и мање атрактивна врста накита – огрлице од више стотина стаклених перли,¹⁴ уочава се опстанак појединих форми средњовековног накита које су се сачувале и трајале кроз народни традиционални накит. Неки примерци овог накита израђивани су у великом броју, имали су велику зону распрострањења и преношени су с генерације на генерацију као својеврсно породично наслеђе, а одређене врсте су се задржале у народном украшавању све до првих деценија XX века.

У народном накиту посебна пажња је посвећивана кићењу и украшавању главе, за шта је служио разноврстан метални накит који је временом потпуно нестао или се преобликовао и прилагођавао тренутним условима и могућностима. Осим украсне улоге накита за главу, посебно долази до изражаја магијско својство појединих примерака. Заштитну улогу су имали разни украси који својом лепотом, величином, или звуцима које производе при покретима, треба да скрену „зле погледе“ од особе која га носи.¹⁵

Почелице су врста дијадема са старом традицијом које су током дужег времена задржале основни облик. У народном накиту XIX века јављају се два типа ове врсте накита који се носи на челу, почелице састављене од плочица поткићених парицама нанизаних на траку од текстила или коже и почелице са ланчићима и више покретно спојених делова.¹⁶ Трагови ових почелица могу се видети у почелицама из музејске збирке које су састављене од металних, покретно спојених плочица, ливених у облику стилизованих људских фигура поткићених ланчићима (сл. 1).

¹³ Драгоцене Збирке етнографског материјала Музеја у Приштини је последњих двадесет година, након доласка међународних војних снага и насилно прекинуте редовне делатности на Косову и Метохији, смештена у Етнографском музеју у Београду, у који је измештено и седиште Музеја. Музејски стручњаци успели су да сачувају највреднији етнографски материјал, који је изузетно значајан за српску културу и традицију.

¹⁴ А. Бачкалов, *Рани средњи век, у: Археолошко благо Косова и Метохије од неокитија до раног средњег века*, књ. 1, ур. Н. Тасић, Београд 1998, 372–391.

¹⁵ Ј. Тешић, *Невестински накит код Срба у XIX и првој половини XX века из збирке Етнографског музеја у Београду*, Каталог изложбе, Београд 2003, 50.

¹⁶ Ђ. Тешић, *Народни накит XIX века према збирци Етнографског музеја у Београду*, ГЕМ 26 (1963), 240.

Игле су служиле за причвршћивање разних украса који су се налазили на глави, посебно мараме, али се претпоставља да су коришћене и као прибадаче за копчање неких горњих хаљетака. Игле су као врста накита карактеристичне за доба позног средњег века, на њима су често примењиване старе византијске технике и мотиви, а своје узорне имају у римском и рановизантијском накиту. Израђиване су од сребра, ређе злата, а најчешће од бронзе поткићене стакленом пастом.

У етнографској збирци Музеја у Приштини заступљено је неколико типова игала из периода XVIII и с почетка XIX века, које својим обликом, начином израде и украшавања подражавају новобрдске средњовековне игле. Поређењем са археолошким материјалом из Новог Брда уочавамо сличности са типовима игала из наше збирке.¹⁷ Реч је о разноврсним типовима и њиховим варијантама из периода XVI и XVII века, као што су *игле са главом у облику розејте*, затим *игле са лойшасјом главом* и *игле са њривеском*, израђене од бронзе, сребра, позлате у техници ливења, филиграну, гранулације, украшене стакленом пастом.

Овом приликом ћемо, према њиховој функцији, издвојити два основна типа са више варијанти. Први тип украсних игала чине тзв. игле за украшавање главе. Има их у више варијанти, са мањом или већом округлом главом, са главом у виду цвета (сл. 6), у виду кружне плоче, поткићених ланчићима (сл. 3), са разноврсним привесцима, стакленом пастом. Израђиване су од бронзе, месинга, сребра, позлате у техници ливења, филиграну, гранулације, тордирања, пробијања.

Други тип украсних игала чине тзв. игле прибадаче коришћене за копчање горњих одевних хаљетака, и то у две варијанте. Прва је са великом масивном главом у облику четворостране призме, израђене од бронзе у техници ливења и гранулације (сл. 4). Друга варијанта су игле чија је глава у облику седмокраке звезде, масивне, израђене од сребра у техници ливења, филиграну, гранулације, украшене стакленом пастом (сл. 5).

Омиљени народни накит за украшавање главе, ношен на потиљку, били су *укошњаџи* састављени од плочица кружног, полукружног или ромбоидног облика, повезани ланчићима поткићеним палметоидним или округлим висуљцима.¹⁸ Израђени су од бронзе у техници ливења, ковања, пробијања, искуцавања, гранулације, уметања пасте. Поједини примерци из збирке плене својим изгледом и асоцирају на раскошан средњовековни накит и као да су мајсторима из XIX века приликом израде укошњака као узор послужили мотиви са фресака косовскометохијских манастира (сл. 2 и сл. 9).

Наушнице су омиљени и редован женски украс, ношене без обзира на старосну доб, имовно стање и друштвени статус, а углавном нису биле ни изразита одлика етничке и верске припадности. Осим украсне функције,

¹⁷ Зечевић, *нав. дело*, 195.

¹⁸ Ћ. Тешић, *нав. дело*, 252.

према народном веровању имале су и магијска својства да заштите онога ко их носи.

У косовскометохијској области у XVI веку су настале крупне и гломазне наушнице у облику катанца, које по свом облику настављају традицију зракастих и лунуластих наушница из XIV века. Тип ових наушница био је распрострањен на читавом Балкану.¹⁹

Наушнице са јагодом заступљене су од IX до XIII века, кроз цео средњи век, а има их и у каснијем накиту XVII–XVIII века, па и у савременом народном накиту. Оне су најпре биле део украса владајућих слојева. Рађене су у техници филиграна и гранулације, понекад су и ажуриране, од сребра, али и од позлате и злата. Део су властелинског средњовековног украса, на шта указују фреске у косовскометохијским манастирима. Наушнице са јагодом прелазе и у народни накит. У етнографској збирци Музеја у Приштини чува се један овакав примерак наушнице с краја XVII века, непознатог порекла. Израђена је од сребра у техници савијања, тордирања, гранулације, пробијања. Рађена је по угледу на средњовековне новобрдске наушнице (сл. 8).

Зракастије наушнице, које Дубровчани називају српским, заступљене су од XIII до XIV века. Најпре су биле део властелинског накита, а нешто касније и народног накита. На ову велику промену у народном накиту, према мишљењу Мирјане Ђоровић Љубинковић, утицао је и Душанов Законик својим одредбама о забрани рада сеоским златарима на селу и о концентрисању свих златара по градовима.²⁰ Златарских радионица било је на дворовима појединих властелина и око рудничких центара, већих градова и тргова, као што су Ново Брдо, Приштина и Призрен, који је био чувени златарски центар за време краља Милутина и цара Душана.²¹

Тако се, по узору на богати властелински накит израђивао народни накит XVI–XVIII века, а појединачни облици украса сачували су се до данашњих дана, какав је случај и са наушницама звездастог типа косовскометохијских кујунџијских центара. У музејској збирци има више примерака зракастих наушница, које су због своје декоративности биле омиљени женски накит. Потичу из периода с краја XVII и из XVIII века, а рад су јањевских мајстора по угледу на раскошне средњовековне новобрдске наушнице (сл. 7). Израђене су од сребра, бакра, позлате у техници ливења, тордирања, филиграна, гранулације, урезивања, украшене зрном бојеног стакла.

Тело наушнице је кружног облика са испупчењем у виду стилизоване филигранске розете у средишњем делу. Око розете су зракасто распоређене округле или дугуљасте бобице, а на месту спајања са иглом је плочица различитог облика, величине или украса (сл. 10). Круг је симболизовао

¹⁹ Радојковић, *нав. дело*, 76.

²⁰ М. Ђоровић-Љубинковић, *Ка проблему народног накита. Проблем постанка из-*

весних тшйова народних минђуша и наушница, ЗЕМ 16 (1953), 207.

²¹ Радојковић, *нав. дело*, 22.

вечност и трајност, а украсни детаљи на зракастим наушницама који подсећају на плодове јечма симболизовали су плодност.²²

Као посебан тип јављају се и *јолузракасѝе* наушнице код којих се на доњем делу розете лепезасто шире стилизоване цевчице.

У збирци је заступљен и тип *лунуласѝих* наушница с телом у облику полумесеца с кога висе привесци. Израђене су од сребра, бакра, позлате у техници ливења, филиграну, гранулације (сл. 11).

Током XVIII века, поред огрлица које се закопчавају око врата и падају на груди, јавља се нови тип металног народног накита, *нагрудници*, који се носе преко груди и каче се за горњи одевни хаљетак²³ и припадају групи звучног накита јер при сваком покрету „звекцају“ и на тај начин растерују зле демоне. На Косову и Метохији је најраспрострањенији тип нагрудника састављених од више ланчића који су у средишњем делу спојени кружном, троугаоном или листоликом плочицом налик већој розети, која је са доње стране поткићена привесцима, а на горњој страни куком којом се плочица качи за одећу у средишњем делу код груди. Ланчићи су богато поткићени привесцима у виду стилизованог листа или у виду парица од сеченог лима (сл. 12). И нагрудници, као и укошњаци, подсећају на раскошни средњовековни накит, али у знатно упрошћеној и јефтинијој варијанти. Израђени су од бронзе, сребра слабијег квалитета у техници ливења, пробијања, искуцавања, гранулације, уметања пасте.

Украшавање руку је обичај кићења познат од најстаријих времена који се задржао у средњем веку, као и у наредним вековима, све до данашњих дана. Типичан и најуочљивији украс женских руку јесу *наруквице* ношене, посебно у свечаним приликама, на свакој руци по једна. О средњовековним наруквицама мало је података јер су оне у то време биле саставни део одеће, односно крајеви рукава горњих одевних хаљетака. Наруквице – манжетне рађене су од текстила, украшене разним нашивцима, дугмићима или копчицама и пре свега су имале практичну, па тек онда украсну функцију. Било је и металних гривни и у мањем броју гривни од стаклене пасте.²⁴ У етнографској збирци Музеја у Приштини постоји већи број разноврсних врста и типова наруквица, а овде ћемо се осврнути само на најстарије примерке који су настали под директним утицајем новобрдског средњовековног накита и били широко распрострањени.

Наруквице са јабукама – розетѝама су масивне наруквице отвореног облика, ливене од бронзе или сребра из четири дела која су потом спојена лемљењем. На месту спајања лукова и централног дела налази се по једна розета звана *јабука*. Украшене су косим или попречним пругама или мотивом крста (сл. 13).

²² Б. Владић-Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој љоловини XX века*, књ. 2, Београд 1995, 284.

²³ Ј. Тешић, *нав. дело*, 62.

²⁴ *Исѝо*, 85

Понекад су у њихову шупљину стављана зрна ситног шљунка како би при покрету звецкале и тиме, као апотропеј који изазива страх демона, штитиле од „злих очију“ особу која је носи. Потичу из XIII и XIV века, а ношене су и у XVIII и XIX веку. Скромнија варијанта ових наруквица су *наруквице од месинга* ливене из једног комада, украшене гравираним кружићима и тачкицама. Мањих су димензија и највише су израђиване у Јањеву, па се и називају *јањевске* (сл. 14).

Наруквице од њлочица које припадају типу наруквица затвореног облика са затварачем на шарнир, састоје се од четвртастих плочица међусобно покретно спојених. Рађене су од бронзе и сребра у техници ливења, пробоја, филиграна, гранулације, украшаване стилизованим биљним мотивима. Израђиване су још у XVI веку, али су примерци из збирке с краја XVIII, XIX и почетка XX века (сл. 15).

Типу наруквица затвореног облика припадају и *наруквице са једним или два лука* у виду обруча. Састављене су од једног или два полукруга спојена покретном иглом, на шарнир. Израђиване су од сребра и легура сребра, техникама ливења, ковања, искуцавања, филиграна, гранулације, а украшаване су црном пастом као и аплицираним биљним и геометријским мотивима (сл. 16).

Прстење је чест и веома омиљени накит, то је група накита која се одликује разноврсношћу типова зависно од намене, као и разноликошћу материјала и облика. У традиционалном начину живота прстење је имало многоструку улогу, пре свега украсну, потом да укаже на важност власника, да га сачува од зла, да му послужи као печат, али и да га мистично споји са другом личношћу.²⁵ За разлику од осталих делова накита, прстење носе и жене и мушкарци.

У етнографској збирци Музеја заступљено је неколико типова прстења, али овде ћемо указати на примерке који су у континуитету са прстењем из средњег века. Један од најкарактеристичнијих типова прстења је тзв. *ситоловајто* прстење, које се јавља у XVI веку, успон доживљава у XVII и XVIII веку, а ношено је и током XIX века на целом Балкану. У збирци је, према начину украшавања главе прстена најзаступљенији тип са орнаментом у облику крста (сл. 18). Мотив крста, у различитим формама, јавља се као симбол хришћанства али и као моћан апотропеј који изазива страх демона.

Временом прстење задржава исти облик, али доживљава промене у изради и орнаментици. Тако у XVII веку доминирају геометријски мотиви, а крајем XVIII века преовлађују крупне грануле и грубља сребрна жица.²⁶ Ово масивно прстење је израђивано од бакра, бронзе или сребра у техници ливења и гранулације.

Ахатно њрсићење припада групи великог прстења, као и столовата, а јавља се у XVIII веку. Основни украс је већи или мањи, четвртасти, овални или округли ахат који је уметнут у главу прстена. Масивно прстење са ахатом је распрострањено на Косову и Метохији и сврстава се у свечано, скупоцено и невестинско прстење ношено на дан венчања. У народној традицији украсном камењу као додатку прстену приписиване су и натприродне моћи, веровало се да ахат штити власника од урока, доноси му добро здравље и чува верност, па је често ношено и као омиљени апотропеј (сл. 17).²⁷

Печатно и монограмно њрсићење у средњем веку било је распрострањено на читавом Балкану. Печатно прстење је старијег датума и потиче из византијског периода, а монограмно прстење је из каснијег периода. Печатно прстење је израђивано од сребра и позлаћеног сребра, ливено у једном комаду или посебно, са широком кариком и четвороугаоном, овалном или осмоугаоном главом украшеном записом и геометријским урезима (сл. 19). Служило је као печатњак код неписменог становништва. Монограмно прстење води порекло од печатног прстења и било је веома заступљено у XIX веку, а ношено је до савременог доба. Овај омиљени народни накит израђиван је од сребра али и од легура слабијег квалитета, ливен је из једног комада, са широком кариком и четвртастом главом која је у ствари проширени део карике. Нема одређеног обрасца по коме се израђивао, већ сваки прстен представља примерак за себе.²⁸

Посебан и најраспрострањенији тип прстења представља тзв. *јањевско* прстење. Израђено је од месинга у техници ливења са обичном кариком и главом у виду четвртасте или овалне плочице украшене геометријским, ређе биљним украсима (сл. 20).

Веома значајан и декоративан део женског накита биле су разне врсте *џојасева*. Израђивани су од разноврсног материјала, најчешће од коже и метала, у техници пресовања, ливења, ковања, искуцавања, филигрна, гранулације, уметања каменчића, и украшавани стилизованим геометријским и биљним мотивима. Најтипичнији примерак појаса из збирке је појас *кованик*, кожни појас састављен од крупних металних правоугаоних плочица нашивених на кожни каиш, са масивном копчом у виду стилизованог крста (сл. 21).

Углавном је ношен до XVIII века, мада се поједини примерци јављају и почетком XX века. Носио се на целом подручју Косова и Метохије и био је обавезни део српске невестинске ношње. Израђивали су га јањевски мајстори од месинга у техници ливења, гранулације, урезивања, уметања каменчића, пробоја. Правоугаоне плочице су богато украшаване стилизованим геометријским мотивима, стилизованим мотивима крста, поткићене розетама и гранулама и кружном копчом са крстом у средишњем делу.

²⁷ Ј. Тешић, *нав. дело*, 93.

²⁸ Ђ. Тешић, *нав. дело*, 265–266.

Пафџе – украсне металне копче за појас, веома су омиљен и чест накит. У средњем веку појасеви са копчама су били веома луксузни, а од XVI века копче постају засебан украс и њихова намена све више постаје украсна. Од XVII до краја XIX века димензије копчи се увећавају. Разноврсног су облика, и украшене геометризованом биљном орнаментиком и уметнутим седефом, полудрагим и лажним каменчићима.

Према основном облику разликујемо *бадем њафџе*, *кружне њафџе*, *џевац њафџе* и *правоугаоне њафџе*. Примерци свих ових типова пафџи чувају се у Музеју. Пафџе се израђују од сребра и месинга у техници ковања, ливења, искуцавања, филиграна, гранулације, пресовања, гравирања, уметања стакластих каменчића и уметања седефа²⁹ украшеног композицијама везаним за хришћанство, фигуралним представама или орлом (сл. 22).

Пафџе су познате као упадљив и незаобилазни украс женске градске и сеоске ношње у периоду турске доминације на овим просторима, а током времена добијају на богатству коришћењем разноврсног материјала, вештином израде и начину украшавања. Пафџе постају специфичан украсни накит стилски прилагођен женским одевним хаљецима, а уједно су и показатељ друштвеног положаја, имовног стања и религиозне припадности (сл. 23). Најлепше пафџе су се израђивале у Јањеву, у облику листа, испуњене геометријским орнаментом и украшене разнобојним емајлом.³⁰

ЗАКЉУЧАК

На крају, морамо да истакнемо да нам је намера била да преко појединих примерака накита који се чувају у етнографској збирци Музеја у Приштини, као што су разноврсни типови почелица, игала, укошњака, наушница, нагрудника, наруквица, прстења, појасева, пафџи, прикажемо богатство различитих врста и типова традиционалног народног накита. Они својом функцијом, као и обликом, коришћеним материјалом приликом израде, техникама и орнаментима, указују на континуитет са раскошним средњовековним накитом. Такође је тежња за подражавањем властелинског накита условила понављање сличних или готово истих облика, мотива и техника израде, али од јефтине материјала, стилизованог према тренутном укусу и жељи наручиоца.

Чињеница је да су разне врсте накита временом потпуно нестале или се трансформисале и прилагодиле тренутним условима и могућностима. Одређене врсте накита по свом пореклу произлазе једне из других, па су

²⁹ С. Тројановић наводи да су Јањевци седеф набављали у Цариграду (Тројановић, *нав. дело*, 6), а Ђ. Тешић да су хаџије приликом обиласка светих места купова-

ли готове седефне плоче и доносили их кујунџијама који су их само фиксирали у рам (Ђ. Тешић, *нав. дело*, 275).

³⁰ Радојковић, *нав. дело*, 77.

им путеви развоја некада ишли упоредо, а некада су се укрштали и прожимали.

Свакако је неоспорно да се развој мењао у зависности од промена које су се дешавале на историјском, друштвеном, економском и културном плану, а музејска збирка накита пружа драгоцене податке не само о самом изгледу појединих примерака, њиховом облику, орнаментици, техници израде већ и о етничким, верским, социјалним, статусним, генерацијским и другим разликама које се могу пратити преко културе одевања, а самим тим и кићења и украшавања.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Барјактаровић М., *Ливци Јањева као изданак сиварог рударства*, Гласник Музеја Косова и Метохије 11 (1972), 151–160.
- Бачкалов А., *Рани средњи век*, у: *Археолошко благо Косова и Метохије од неоклиња до раног средњег века*, књ. 1, ур. Н. Тасић, Београд 1998, 372–391.
- Владић-Крстић Б., *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 1 и 2, Београд 1995.
- Вукановић Т., *Речник древног рударства у земљама централног Балкана XII–XVIII века*, Бор 1998.
- Дармановић М., *Накит и златовез Косова и Метохије*, Каталог изложбе, Београд 2001.
- Зечевић Е., *Накит Новог Брда*, Београд 2006.
- Јовановић В., Зечевић Е., Ћирковић С., *Ново Брдо*, Београд 2004.
- Љубоја Г., *Мисијерија накита*, Каталог изложбе, Београд 1996.
- Петровић Ђ., *Златари у Трејчи, Новом Брду, Приштини и Јањеви у средњем веку*, у: *Зборник Косово и Метохија у светлу етнологије*, Београд 2004.
- Радојковић Б., *Сиваро српско златарство*, Београд 1962.
- Тешић Ђ., *Народни накит XIX века према збирци Етнографског музеја у Београду*, Гласник Етнографског музеја 26 (1963), 239–279.
- Тешић Ј., *Невештински накит код Срба у XIX веку и првој половини XX века: из збирке Етнографског музеја у Београду*, Каталог изложбе, Београд 2003.
- Тројановић С., *Јањево и његове првенције*, Српски књижевни гласник 17/2 (1906), 104–111.
- Ђоровић-Љубинковић М., *Ка проблему народног накита, Проблем јосијанка извесних типова народних минђуша и наушница*, Зборник Етнографског музеја 16 (1953) 204–211.
- Филеки И., *Народна уметност – употреба за стварањем и доживљавањем*, Гласник Етнографског музеја 72 (2008) 115–127.

AN OVERVIEW OF THE TRADITIONAL FOLK JEWELRY OF KOSOVO AND METOHIJA

The paper presents the rich and remarkably important Collection of Ethnographic Material Jewelry of the Museum of Priština, focusing on some examples of jewelry that are associated with the late seventeenth, eighteenth and nineteenth centuries in terms of their date of creation and use and represent the continuation of the long tradition of jewelry making in Kosovo and Metohija. Based on hereto published results and a comparison with archeological material in museum collections, the paper highlights the endurance of some types of medieval jewelry in the corpus of traditional national jewelry, while attempting to retrace their continuity and transformations as far as possible.

Keywords: Kosovo and Metohija, mining, medieval goldsmithing, museum collection, traditional national jewelry

The paper presents the rich and remarkably important Collection of Ethnographic Material Jewelry of the Museum of Priština, focusing on some examples of jewelry that are associated with the late seventeenth, eighteenth and nineteenth centuries in terms of their date of creation and use and represent the continuation of the long tradition of jewelry making in Kosovo and Metohija. Based on hereto published results and a comparison with archeological material in museum collections, the paper highlights the endurance of some types of medieval jewelry in the corpus of traditional national jewelry, while attempting to retrace their continuity and transformations as far as possible.

It describes the most typical examples in the museum collection, such as various kinds of headbands, pins, hairpins, earrings, chest necklaces, bracelets, rings, belts, buckles. Their function, shape, material, production techniques and ornaments suggest continuity with the luxurious jewelry of the medieval period. A tendency to emulate jewelry worn by the nobility led to the replication of similar or almost identical shapes, motifs and production techniques, but using cheaper materials stylized to accommodate contemporary trends or the commissioner's wishes.

It is a fact that some types of jewelry completely disappeared over time or transformed to suit the circumstances and capabilities of the time. Some types of jewelry were derived from each other, with their development paths sometimes running alongside each other and sometimes intersecting and entwining.

СЛ. 1. ПОЧЕЛИЦА, КРАЈ XIX ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1713

СЛ. 2. УКОШЊАЦИ „ДОУШНИЦЕ“, КРАЈ XIX ВЕКА, УГЉАРЕ, И. Б. 1455/1, 2

СЛ. 3. ИГЛА, КРАЈ XIX ВЕКА, ЈАЊЕВО, И. Б. 1441

СЛ. 4. ИГЛА, XVII ВЕК, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1430

СЛ. 5. ИГЛА, XIX ВЕК, ПЕЋ, И. Б. 1426

СЛ. 6. ИГЛА, КРАЈ XIX ВЕКА, ПРИШТИНА, И. Б. 1429

СЛ. 7. НАУШНИЦЕ, XVII ВЕК, ЈАЉЕВО, И. Б. 1470/1, 2

СЛ. 8. НАУШНИЦА, XVII ВЕК,
КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1736

СЛ. 9. УКОШЊАЦИ „ДОУШНИЦЕ“, КРАЈ XIX ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1711/1, 2

СЛ. 10. НАУШНИЦА, XVIII ВЕК,
ЈАЊЕВО, И. Б. 1472

СЛ. 11. НАУШНИЦЕ, XVII ВЕК, ЈАЊЕВО, И. Б. 1733/1, 2

СЛ. 12. НАГРУДНИК, XIX ВЕК, ОКОЛИНА ПРИШТИНЕ, И. Б. 1751

СЛ. 13. ГРИВНА „ГРИВНА СА ЈАБУКАМА“, XVIII ВЕК, ПРИШТИНА, И. Б. 1580

СЛ. 14. ГРИВНА, XIX ВЕК, ЈАЊЕВО, И. Б. 1590

СЛ. 15. НАРУКВИЦА, КРАЈ XVIII ВЕКА, ПЕЋ, И. Б. 1807

СЛ. 16. ГРИВНА, КРАЈ XIX ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1587

СЛ. 17. ПРСТЕН, КРАЈ XIX ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1656

СЛ. 18. ПРСТЕН, КРАЈ XVIII ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1615

СЛ. 19. ПРСТЕН, XVIII ВЕК, КОСОВО И МЕТОХИЈА,
И. Б. 1622

СЛ. 20. ПРСТЕН, ПОЧЕТАК XX ВЕКА, ЈАЊЕВО, И. Б. 1856

СЛ. 21. ПОЈАС „КОВАНИК“, КРАЈ XIX ВЕКА, ЦРНИ ВРХ, И. Б. 1577

СЛ. 22. ПАФТА, XIX ВЕК, ЂАКОВИЦА, И. Б. 1562

СЛ. 23. ПАФТА, ПОЧЕТАК XX ВЕКА, КОСОВО И МЕТОХИЈА, И. Б. 1568